

Kur'an'da "Birr" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz

Mesut OKUMUŐ*

ABSTRACT

In this paper, we studied the 'birr' concept in the Qur'an; its semantical structure before and after Qur'anic usage and its relations with other concepts. The content and meaning of the word that used at the cahiliyan poets has been changed by the Qur'an. Thus, in addition to its horizontal dimension at the cahiliyan period, it acquired vertical that is a heavenly dimension and became a basic concept in the Qur'an, especially during the Medinean period. Its usage in the Medinean verses provides/indicates that its meaning scope extended that contains creedings, devotions and ethical principles of Islam.

Keywords: *Birr, semantic, Qur'anic concept, ethic*

A. Giriş

Kur'an itikad, ibadet ve muamelat kadar, ahlaki konulara da büyük önem vermiştir. Daha doğrusu Kur'an muhtevasına baktığımızda onda bu konuların birbirinden bağımsız alanlar olarak değerlendirilmediğini görüyoruz. Bu tür tasnifler İslam geleneğinde daha sonra ortaya çıkmış olup biraz da eğitim öğretim faaliyetinin zorunlu kıldığı ayrımlardır. Örneğin Kur'an içerisinde itikadi, ameli ve ahlaki konuların her birini ayrı ayrı ilgilendirecek muhtevaya sahip çeşitli ayetler bulunabildiği gibi, bunlardan bir kaçını veya tamamını kapsayacak şekilde ele alan bir tek ayete yahut ayetler grubuna rastlamak da mümkündür.

İtikadi temelini Allah'ın birliği inancına dayandıran İslam, müminlerden insan-Allah, insan-tabiat veya insan-insan ilişkilerinde itikadi, ameli ve ahlaki tutumlarını bu inanç etrafında oluşturmalarını ve şekillendirmelerini ister. Kur'an'daki dini ve ahlaki kavramlar üzerine çalışanlar, onda dini ve ahlaki alanın birbirinden ayrılmadığını ve bunların bir bütün olarak değerlendirildiğini belirtmektedirler.

İslam öncesi cahiliyye devri diye adlandırdığımız putperestlik çağında, göçebe Araplar arasında çok tanrıya inanışın eseri olan garip adetler ve fikirler son derece revaçta idi. Bu konuda insanlara Abdullat, Abduluzza şeklinde isimlerin verilmesi, Ka'be'nin çıplak olarak tavaf edilmesi, bazı ailelerin kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeleri gibi pek çok örnek zikredilebilir. Bununla beraber o toplumdaki her türlü

* **Yrd. Doç. Dr.**, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Öğretim Uyesi

tutum ve davranışın bütünüyle kötü ve olumsuz olduğunu da söyleyemeyiz. Örneğin zayıf ve düşkünlerin, Mekke'ye gelen yabancıların korunmasına yönelik faaliyetler icra eden ve Hilfu'l-Fudul diye adlandırılan cemiyet, Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce destekleyip katıldığı, nübüvvet sonrasında ise 'Bugün de olsa onlara katılırim' dediği olumlu ve yararlı bir kuruluştu¹. Bunun yanısıra ahlaki kokuşmuşluğun had safhada olduğu da bir vakıydı. İslam, ilahi mesajın ruhuyla bağdaşmadığı gerekçeyle cahiliye devrine ait eski adet ve fikirlerin bir çoğunu kesinlikle reddetmiş ve ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Ama bunlardan pek çoğunu da biçim ve özde değişiklikler yapmak suretiyle benimsemiş, onlara yepyeni mana ve muhtevalar kazandırmış; kısa bir süre sonra da bunlardan yeni İslami ahlak yasasına dahil edilecek yüksek ahlaki fikirler çıkarmayı başarmıştır².

Cesaret, fedakarlık, cömertlik, ahde vefa, doğruluk, sadakat ve sabır gibi ahlaki nitelikler öteden beri Arapların üstün tutup yücelttikleri erdemler arasında sayılmakta ve cahiliyye Arapları bu özelliklere sahip kişilere büyük bir değer ve önem vermekteydiler. Kur'an bu ahlaki erdemleri aynen alarak kullandı, ama onlara yepyeni bir anlam ve işlev kazandırdı. Örneğin cahiliyye Arapları arasında cömertlik, son derece makbul, önemli ve değer verilen bir erdemdi, ancak bu erdem İslam'dan önce ulvi bir içerik ve özden yoksundu. Putperest Araplar cömertliği sırf cömertlik olsun diye, yahut kabile rekabetlerinin bir sonucu olarak yaparlardı. Hele içip sarhoş oldukları zaman bu cömertlik mallarını saçıp savurma düzeyine ulaşır, kendilerini ve ailelerini, çoluk çocuklarını sersefil ve perişan bir vaziyete düşürmeye kadar varabiliyordu. Kur'an cömertliğin hem sınırlarını belirledi, hem de ona yüce ve ulvi bir içerik kazandırdı. Artık bundan sonra cömertlik riya ve gösteriş için olmayacak, "desinler" amaçlı yapılmayacaktı. İn-fakta, kabile rekabeti esas alınmayacaktı. Artık sehavet Allah için, onun hoşnutluğunu kazanma amacıyla ve ölçülü olarak yapılacaktı. Malını harcayan ne "eli boynuna dolanmış gibi" son derece cimri davranacak, ne de servetini har vurup harman savuracaktı. Mallarını saçıp savuranlar şeytanla kardeş kabul edilecekti. (İsra, 17/26-29) Cömertliğe ilişkin bu örneğin, diğer ahlaki erdemlerin tamamına da uyarlanabileceğini söyleyebiliriz.

Bu incelememizde, yukarıda yalnızca bir kaçını zikrettiğimiz erdemlerle yakın bir ilişki içinde olan, özellikle mekki ayetlerde temelleri atılıp medeni ayetlerde de muhtevasına yeni ve ulvi bir mana kazandırılarak artık müminler için ulaşılması gerekli bir hedef haline gelen, dinin itikad ve ibadet kadar ahlaki alanını da ilgilendiren ve Kur'an bünyesinde en önemli ahlaki erdemlerden biri sayılan 'birr' kavramı üzerinde duracağız.

Birr kavramının anlam alanını belirlemek için önce onun İslam öncesinde taşımakta olduğu manaları belirlememiz gerekir. Kur'an'da yer alan kelimelerin İslam öncesinde taşımakta oldukları manaları tespitite bize yardımcı olacak ilk ve en temel kaynaklar da doğal olarak özellikle cahiliyye şiiiri ve ulaşılması mümkün olan en eski lugatlerdir. Tabii burada Mısırlı araştırmacı Emin el-Huli'nin Arapça lugatlerin metodolojik tutumlarına yönelik bazı eleştirilerine değinmemiz gerekmektedir. el-Huli, araş-

1 İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Saka, Kahire, 1995, I,134; İbn Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1982, I,190

2 Izutsu Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, ç. S. Ayaz, Pınar Yay. İst, 1984, s.36

tırmacıların lugatlerden yararlanırken dikkatli olmalarını istemektedir. Arapça lugatlerin sistematik olmadıklarını, kelimelerin anlamlarını verirken zaman içinde meydana gelen anlam değişimlerini göz ardı ettiklerini, birbiriyle uygunluk arzetmeyen bilgileri biraraya getirdiklerini ve bu sebeple de bir eserde aralarında bir kaç asırlık zaman farkı bulunan, farklı devirlerde yaşamış kimselerin metinlerinin yanyana zikredilebildiğini belirtmektedir. el-Huli lugatler konusunda sistematik eksiklikten yakınmakta ve dikkatli olunmazsa bunun bir takım hatalara yol açacağını dile getirmektedir.³ Biz de araştırmamızda onun bu uyarı ve önerisini dikkate alarak incelediğimiz kavramın lugatlerde içiçe zikredilen İslam öncesi ve sonrası anlamlarından evvela Kur'an öncesi, daha sonra da Kur'an bünyesi ve sonrasındaki manalarını vermeye çalışacağız.

B. • Lugatlerde Berr Kavramı

Sahip olduğumuz en eski lugatlardan birinin yazarı olan büyük Arap dilbilimcisi Halil b. Ahmed'in (ö.175) "berr" kelimesi ile ilgili açıklamaları, bize bu kavramın anlamları konusunda son derece yararlı bilgiler vermektedir. Halil b. Ahmed kökleri aynı olan 'el-berr' ve 'el-berr' kelimeleri ile ilgili olarak genel hatlarıyla şu açıklamalarda bulunmaktadır:

"el-Berr 'yakınına çokça iyilik eden' kimse demektir. Bu tür kişilere 'kavmun berreh' denir. Çoğulu 'eberr'dir. Yine bu kökten gelen 'el-berr' kelimesi 'deniz'in zıddı olarak 'kara parçası' anlamına gelmektedir. Berr sözcüğü, içerinin, için (el-kinn) zıddıdır. Nekre olarak 'harecet berren ve celeset berren' denilir. el-Beriyye ise sahra, çöl manasına gelmektedir. Yine Arapça'da 'berret biyeminihi' ifadesi 'yeminine sadık kaldı' demektir. 'Fulanun yeberruke' denilir bunun anlamı 'sana itaat ediyor' demektir. Yine 'berr' ile yazılışı aynı fakat okunuşu farklı olan 'bürr' sözcüğü ise buğday anlamına gelmektedir⁴.

İbn Faris (ö.395) 'b-r-r' maddesi ile ilgili olarak dört aslın/anlamın bulunduğunu ve bunların, kelimenin okunuşuna göre değiştiğini belirtmektedir. Sessiz olan "b-r-r" harfleri, Arapça'da berr, berr ve bürr olmak üzere üç farklı şekilde okunabilir. Bu okunuşlara göre de anlamları şunlar olabilir. Berr olarak okunursa sıdk ve hikayetu's savt⁵; berr olarak okunursa denizin zıddı olan kara; bürr olarak okunursa bitki, baş-

3 Emin el-Huli, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, ç. Mevlüt Güngör, Ankara, 1995, s.84-85

4 Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Daru Mektebetu Hilal, Thk. M. el Mahzumi, İ. es Samarrai, Trh, VIII,259; Benzer açıklamalar için bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadir, Beyrut, Trh. IV,51-52; Halil b. Ahmed sözcüğün Allah lafzı ile beraber kullanılmasına dair bir örnek de vermektedir. Ona göre Arapça'da 'Eberrehullah' denilir bunun anlamı, 'emdaha ales sıdk' yani Allah doğrulukla sona erdirsin demektir. Ancak müellifin verdiği bu örneğin Araplar arasında İslam öncesi kullanılan bir dilek mi olduğu yoksa İslam'dan sonra mı kullanılmaya başlandığını tam olarak bilemiyoruz. Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, s.259

5 Arapça'da "la ye' rifu hirren min birrin" demek, 'kendisini sevip iyilik edenle, hoşlanmayıp kötülük edeni birbirinden ayıramıyor' anlamında kullanılmış. Yine İslam sonrası kazandığı anlamları ortaya koyan şu cümlelerde de kelimenin anlamına dair değişik örnekler verilmektedir: 'Berre'llahu hacceke' demek 'Allah haccını sadık bir amel gibi kabul etsin' demektir. 'Fulanun yeberru rabbehu' demek 'Allah'a itaat ediyor' demektir ki bu da sıdkandır. İbn Faris, *Mucemu Mekayisi'l-Luğa*, Thk. Abdusselam M. Harun, Daru'l Ceyl, Beyrut, 1991, s.177-178; Ragıp el-İsfahani, *el-Müfredât*, Daru Kahraman, İst, 1986, s. 53

ka bir deyişle buğday manasına gelmiş olur. 'Yeberru za karabetihi' demek, 'Yakınlarına muhabbette/bağlılıkta sadıktır' demektir⁶.

İbn Faris (ö.395) ve Cevheri (ö.393) bize cahiliye dönemi şairleri olan Nabiğa ez-Zübyani ve Tarafa'dan berr'in cahiliye şiirindeki kullanışı ve taşıdığı anlamlarla ile ilgili örnekler de vermektedirler.

Cevheri, şair Nabiğa'dan şu beyti nakletmektedir:

"İnna iktesemna hutteteyna beynena

Fe hemeltu berretê vehtemelte fücari"⁷

Beyitte berret kelimesinin fücurla beraber kullanılması dikkat çekicidir. Zira bu kullanım Kur'an'ın mekki ayetlerinde ebrarın fücvar ile kullanılmasına benzemektedir. Cevheri'nin ifadesine göre beyitteki berret ifadesi itaat, fücür ise isyan anlamına gelmektedir.

Kelimenin cahiliye şiirindeki kullanımı konusunda İbn Faris ise şair Nabiğa'dan şu örneği zikretmektedir:

'Aleyhinne şu'sun amidune li birrihim'.

İbn Faris bu cümledeki bir ile itaatin kastedildiğini belirtmektedir. Devamla, hayırda ileri gidenlere 'mubirr' dendiğini belirttikten sonra Tarafa'dan da şu beyti naklediyor.

"Yekşifune'd durre an zi durrihim,

Ve yeberrune ala'l âbi'l mubirr."

İbn Faris, burada da ifadenin *sıdka* ilişkin olduğunu vurgulamaktadır⁸.

Halil b. Ahmed ve İbn Faris'ten yukarıda naklettiğimiz, berr ve birr kelimelerinin kullanışı ile ilgili açıklamalar ana hatlarıyla daha sonra gelen kamus sahipleri İbn Manzur (ö.711)⁹ Abdulkadir er-Razi (ö.721)¹⁰ ve Firuzâbâdi (ö.817)¹¹ gibi büyük dilcilerin lugatlarında da yer almaktadır.

Bu açıklamalardan kullanın fiilleri ile ilgili olarak kullanıldığında birr'in bolca iyilik ve ihsanda bulunmak, sıdka, sadakat ve sevgiyle bağlılık, itaat etme gibi manalara geldiği anlaşılmaktadır. Yine lugatlarda yer verilen bilgilerden anladığımız kadarıyla *birr* sözcüğünde dikkati çeken bir diğer önemli özellik cahiliye devrinde son derece önem verilen kabile sevgisi, aralarında kan bağı bulunan yakınlarla itaat, kabile sadakati ve kabile bağlılığı ile ilgili bir yanının bulunmasıdır.

Kur'an kavramlarının semantik açıdan incelenmesi konusunda oldukça verimli çalışmalar yapmış olan Toshihiko Izutsu, cahiliye döneminde kullanılmakta olan bu tür kelime ve kavramların genel olarak dini bir anlam ve içerikten yoksun olduklarını, başka bir deyişle dünyevi/seküler bir içeriğe sahip olduklarını İslam'ın gelişi ile birlikte bunların bazılarının belli bir anlam değişimine uğradıklarını, bazılarının anlam kategorileri genişlerken bazılarının ise anlam daralmasına uğradıklarını, bir kısmının da tama-

6 İbn Faris, *Mucemu Mekâyisi'l-Luğa*, s.177-178; Ayrıca bkz. Cevheri, *es-Sihah*, Thk. Abdulfafur Attar, Daru'l İlm il Melayin, Beyrut, 1984, s.588

7 Cevheri, *es-Sihah*, s.588

8 İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi'l-Luğa*, s.177-178.

9 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, Trh. IV,51-52

10 M. Abdulkadir er-Razi, *Muhtaru's-Sihah*, Mektebetu Lübnan Naşirun, Thk. Mahmut Hatir, Beyrut, 1995, I,19

11 Firuzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, Daru'l Marife, Lübnan, 1399, I, 445

miyla yeni yönlerde bir gelişme izlediklerini vurgulamaktadır¹². Bu noktadan hareketle de *berr* ve *birr* kavramlarının dini bir içerik taşımadıklarını taşıyor olsalar da putperest Arapların hacc ibadetleri gibi farklı bir düzlemde değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu kısa değiniden sonra 'bir' kavramının anlam alanının Kur'an sonrasında nasıl genişlediğine bakabilir; Kur'an kelimeleri konusunda yazılan vücut ve nezair, *garibu'l Kur'an türü eserlerden bir'in Kur'an bünyesinde kullanılırken yüklendiği yeni anlamsal içerikleri gözden geçirebiliriz.*

C. Kur'an ve Kur'an Sonrası Kullanım

Kur'an lugatleri derken kastedtiğimiz şey diğer lugatlerden farklı olarak doğrudan Kur'an kelimelerinin açıklamasını konu edinen eserlerdir. Bunlar arasında da öncelikle el-Vucuh/el-Eşbah ven-Nezair gibi doğrudan Kur'an kelimelerinin anlam benzerlikleri ve farklılıkları üzerine yapılmış olan çalışmalarla; Garibu'l-Kur'an konusunda yazılan eserler akla gelmektedir. Bilindiği gibi el-vücut ifadesi, bir kelimenin Kur'an muhtevasında kaç farklı anlamda kullanıldığını, en-nezair ise aynı veya benzer manaya gelen farklı sözcükleri ifade etmektedir. Garibu'l-Kur'an ise Kur'an'da bilinmeyen veya Arapça'ya başka dillerden geçen kelimeleri inceleyen ilim dallarından biridir.

Kaynaklarda İbn Abbas'ın mevlası İkrime'nin vücut ilmine dair bir eser yazdığından bahsediliyorsa da, bu konuda bilinen ve bulunan en eski kaynak Mukatil b. Süleyman'ın (ö.150) "*el-Vücûh ve'n-nezâir*" adlı eseridir. Mukatil adı geçen eserinde 'bir' kavramının Kur'an'da üç vechinin bulunduğunu belirterek bu üç farklı anlamı ayetlerden örnekler vererek açıklamaktadır.

1. Ona göre bir'in ilk anlamı '*es sila*' manasıdır. Buna biz sila-i rahim yada yakınlarla münasebeti kesmemek de diyoruz. '*Birr yapmamak (teberru) için yeminlerinizi bir kalkan olarak kullanmayınız*' (Bakara, 2/224) ayetindeki '*birr yapmamak*' ifadesinin anlamı '*sıla-i rahim yapmamak için*' demektir.

2. Bir'in ikinci anlamı '*taat*'tir. "*Birr ve takvada yardımlaşınız*" (Maide,5/2) demek '*Allah'a itaatte yardımlaşınız*' demektir.

3. Bir'in üçüncü anlamı da *takva*dır. "*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe bir'e ulaşamazsınız*" (Al-İmran,3/92) demek '*takvaya ulaşamazsınız*' demektir. Yine Bakara Suresi'nde geçen "*Yüzünüzü doğu ve batı yönüne çevirmeniz bir değildir*" (Bakara, 2/177) ayetindeki '*bir değildir*' ifadesi de, böyle yapmanız '*takva değildir*' anlamına gelmektedir¹³.

Mukatil'in verdiği izahatta bir kavramına diğer lugatlerde yer alan '*itaat ve sila*' ile birlikte bir de '*takva*' anlamının eklendiği görülmektedir.

Mukatil'den sonra gelen ve adını zikretmese de bir çok noktada selefinden yararlandığı anlaşılın Yahya b. Sallam'ın (ö.200) vücut konusuna dair yazmış olduğu *et-*

12 İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 109-10; *Kur'an'da Allah ve İnsan*, ç. S. Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst, Trh, s.40-42

13 Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, İlmî Neşriyat, Yay. Haz. Ali Özek, İst, 1993, s.167-168

Tasarif adlı eserinde 'berr' kavramına yer vermediği anlaşılmaktadır¹⁴. Daha sonra yaşamış önde gelen el-Vücut ve'n-nezair türü eser yazarlardan biri olan Ebu Abdullah ed-Damegani (ö.478) 'berr' sözcüğünün Kur'an'da üç farklı anlamda kullanılmakta olduğunu belirtmektedir. ed-Damegani bunların '*sıla, taat ve takva*' olduklarını ifade ederek Mukatil b. Süleyman'ın yapmış olduğu açıklamaları ve onun zikrettiği ayet örneklerini aynen nakletmekte ve başka bir ilave mana zikretmemektedir¹⁵.

Kur'an kelimeleri konusunda yazılmış en temel kaynaklardan birinin yazarı olan Ragıb el-İsfahani (ö.565) 'berr' kavramı ile ilgili açıklamalarını 'el-berr'den hareketle yapmaktadır. Ona göre 'berr' denizin zıddı yani kara parçası demektir. Yine 'berr' denince öncelikle akla '*genişlik ve enginlik*' gelmektedir. el-Berr kelimesi de 'el-berr'den müştaktır. Bu durumda berr, türemiş olduğu kelimenin manalarını bünyesine katarak iyilik ve ihsanda, hayır yapmada genişlik anlamına gelmektedir. Bu yönüyle kelime Allah için de kullanılır. Zira hayrı ve ihsanı en geniş olan Allah'tır. "*Kuşkusuz O, el-berru'r rahimdir.*" (Tur, 52/28) ayetinde olduğu gibi. Berre ifadesi bazen kullar için de kullanılır. 'Berrel abdu rabbehu' denilir ki anlamı 'Kul rabbine çokca itaat etti' demektir. Berr, Allah için kullanıldığında '*sevap*' kullar için kullanıldığında '*taat*' anlamına gelir¹⁶. İsfahani'ye göre berr iki kısımdır: İtikadda berr, amellerde berr. Ona göre aşağıda daha ayrıntılı şekilde açıklanacak olan Bakara Suresi'nin 177. ayeti bu iki kısmı da ihtiva etmektedir. Nitekim 'Berr nedir?' diye sorulunca Hz. Peygamber'in bu ayeti okuduğu rivayet edilir. Zira ayet itikadi, ameli farzları ve nafileleri içermektedir. 'Birul valideyn' ifadesi, anne-babaya ihsanda genişlik, bolluk manasıdır. İsfahani'ye göre berr, geniş manada bazı hayırlar içermesi sebebiyle zaman zaman '*sıdk*' manasında da kullanılır. 'Berre fi kavlihi, berre fi yeminihi' denilir 'Yemininde, sözünde sadık oldu' demektir. Yine İsfahani'ye göre 'el berr' kelimesi buğday manasına gelmektedir. Buğday'a 'bur' denmesinin sebebi, beslenme konusunda kendisine duyulan ihtiyacın çokluğu/genişliği sebebiyledir¹⁷. Birrin ismi faili 'barr', ismi mefulu 'mebrur'dur. 'Hacc-ı mebrur', makbul hac manasıdır. el-Barr'ın çoğulu 'ebrar ve berereh' gelir. Kur'an'da berere daha çok melekler için kullanılır. 'Kiramin berere' (Abese, 80/16) ayetinde olduğu gibi¹⁸.

İsfahani'den sonra gelen Garibu'l Kur'an müelliflerinden biri olan M. b. Ebu Bekir er-Razi de (ö.666/1267) *Garibu'l-Kur'an*'ında berr kelimesinin anlamlarıyla ilgili olarak *sıla, ukukun zıddı, din ve taat, iyilik ve ihsanda genişlik* şeklinde bir takım manalar sıralamaktadır ki, onun sıraladıkları bu manalar arasında yukarıda zikredilen anlamlara bir de *din* anlamının eklendiği görülmektedir. er-Razi, berr kavramını ise bütün hayırları içine alan bir isim olarak tarif etmektedir¹⁹.

14 Bkz. Yahya b. Sallam, *et-Tasârif, Tefsiru'l Kur'ani Mimmâ İştēbehet Esmâuhu ve Tasarrâfat Meânih*, Thk. Hind Şelebi, eş Şirketu't Tunusiyye, Tunus, 1979, s.386-410

15 ed-Damegani, Ebu Abdullah, *Kâmûsu'l-Kur'an/el-Vücut ve'n-Nezâir*, Daru'l İlm lil Melayin, Beyrut, Trh, s.67-68

16 İsfahâni, *el-Müfredât*, s.53; Müfessir er-Razî de berr ve berr kavramlarını Ragıb'a paralel bir yaklaşımla açıklamaktadır. Bkz. er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1994, V,41

17 İsfahâni, *el-Müfredât*, s.53

18 İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 53

19 er-Razî, M. b. Ebu Bekir, *Tefsiru Garibu'l-Kur'ani'l-Azim*, Thk. Hüseyin Elmali, TDVY, Ank, 1997, s.193

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, el-birr kavramını yukarıda yer verdiğimiz Kur'an öncesi ve sonrasına ait açıklamaların tamamını hülasa edecek tarzda açıklamakta ve kavramı İsfahani'yi esas alarak izah etmektedir. Elmalılı, birr'in *geniş hayır* manasına isim, *hayırda bolluk* manasına masdar olduğunu, esasının fezai vasi manasına 'berr' kelimesinden türediğini belirtmektedir. Ona göre *geniş iyilik*, *bol bol iyilik* demek olan birr, *her türlü iyiliğe*, her nevi *hayra* şamildir ve şöyle tasnif edilmiştir: Allah'a ibadette birr, akrabaya riayette birr, ahbabına muamelede birr²⁰.

D. Birrin Tanımıyla İlgili Görüşler

İslam bilginleri kavramın Kur'an muhtevastaki kullanımını dikkate alarak efradını cami ağyarını mani bir tanımını verme konusunda da çaba göstermişlerdir.

İbn Cerir et-Taberi (ö.310) 'Allah'a karşı yapılan her türlü taatin birr olduğu' konusunda ehli te'vil arasında icma olduğunu belirtmektedir²¹. Berr, maruf ve hayır bolluğudur. Birr de ondandır. Hayır ve hoşnut olunan her türlü eylemin ismidir. Her türlü hayır için kullanılır.²² Bazı alimler birr'i "Her türlü hayrı içine alan bir isim" olarak kabul etmektedirler²³.

İmam Maturidi (ö.333) birr'i bütün hayırların en kamil şekli olarak tanımlamıştır²⁴.

Fahrud-din er-Razi (ö.606) birr'i, 'Bütün saygılı davranışları (taat) ve insanı Allah'a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime' şeklinde tanımlamıştır²⁵. Mahmut Şeltut, birr ayetiyle ilgili yaptığı bir yorumda bu ayeti Bakara Suresi'nin gerdanlığı olarak nitelemekte ve birr'i, Allah ve kullar için birr şeklinde ikiye ayırarak tanımlarını şöyle yapmaktadır: "Kul açısından birr, -manevi değerler ve güzel ahlak da dahil olmak üzere- hayır, iyilik ve bu ikisinden kaynaklanan, kulun kendisiyle Allah'a yaklaştığı salih amellerin tümüdür. Allah Teala'ya göre birr ise sevap, rıza ve ilahi sevgi demektir²⁶.

Toshihiko İzutsu, kavramın tam bir tanımını vermede zorluk çektiğini belirterek Kur'an'da yer alan ahlaki terimler içinde en zor başa çıkılanların arasında birr'in geldiğini belirtmektedir²⁷. O, Bakara Suresi'ndeki birr kavramını ancak 'yüksek ahlak' ve 'salihat' ifadelerinin dengeleyebileceğini vurgulamaktadır.

İslam Ansiklopedisinde ise birr kavramı kısaca 'İman, ibadet ve ahlaka ilişkin bütün iyilikleri ifade eden bir terim' olarak tanımlanmaktadır²⁸.

E. Hadislerde Birr Kavramı

Hz. Peygamber bir hadisi şeriflerinde birr'i, '*ahlaki güzellik*' olarak tanımlamıştır²⁹. Buradan hareketle birr'in hüsün ve ihsan ile ilgili bir yanının olduğunu söyleyebiliriz.

20 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst, Trh, I,339

21 et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1988, I,258

22 ez-Zamahşeri, *Keşşâf*, Daru'l Kitabi'l Arabi, Beyrut, 1987, I, 133, 217

23 Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, Daru'l Fikr, Beyrut, Trh, I,172; Kurtûbi, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Daru's Şab, Kahire, 1372, II,238

24 Toksarı Ali, *Birr md.*'den naklen, *DİA*, VI,205

25 er-Razi, Fahrud-din, *Mefâtihu'l-Gayb*, V,41

26 Mahmut Şeltut, *Birr Ayetinin Tefsiri*, ç. İdris Şengül, Tasavvuf Dergisi, sayı.7, Aralık, 2001, s.327

27 İzutsu Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, s.273.

28 Toksarı Ali, *Birr md.* *DİA*, VI, 204

29 Müslim, *Birr*, 14-15; Tirmizi, *Zühd*, 52; Darimi, *Rikak*, 73

Başka bir hadiste de *birr ile sıdk* arasında bir ilişki kurularak müminlerin şıdka tutunmaları istenmiş, sıdkın zamanla birre, birin de cennete ulaştıracağı vurgulanmıştır.

“Size gereken sıdktır, zira sıdk birre, birr de cennete ulaştırır”³⁰ diye buyuran Allah resulü, başka bir hadiste de sıdk ile birin beraber olduğunu vurgulamıştır: “Size gereken sıdktır, sıdk birr ile beraberdir, her ikisi de cennettedir”³¹ hadisi, birr ile sıdk arasındaki yakın anlam ilişkisine güzel bir örnektir.

Birr'in takva ile beraber kullanıldığı hadisler de bulunmaktadır³². Hz. Peygamber kendisini örnek verdiği bir hadiste birr, sıdk ve takva kelimelerinin her birinin ism-i tafdilini beraberce kullanmaktadır. Sıdk, takva ve birr sözcüklerinin beraberce kullanıldığı bu hadiste Allah resulü: “Ben sizin en takvalı (etkâkum), en sadık (asda-kuküm) ve en birr sahibi olanınızım (eberrukum)” diye buyurmuştur³³.

Yine birin tek başına başka anlamlarda kullanıldığı hadisler de bulunmaktadır. Örneğin bir hadiste “Seferde oruç tutmanız birr değildir”³⁴ buyurularak Bakara Suresi’nde zikredilen iki ayeti hatırlatır tarzda birin ne olmadığı belirtilmiştir. Bu hadiste müminlerden seferde oruç tutarak kendilerini zora sokmamaları istenmiş, ilave külfet altına girmemeleri konusunda inananlara uyarı yapılmıştır.

Birr’in tanımına ilişkin başka hadislerde onun insan vicdanını (*nefs, kalp*) huzura kavuşturan, insanın ruh dünyasını aydınlatan ve geliştiren her türlü iyilik ve güzellikleri kapsadığı belirtilmiştir³⁵.

F. Kur’an’da B-r-r Kökünün Diğer Türevleri

Kur’an-ı Kerimde birin kendisinden müştak olduğu *berr* masdarı ve onun bir çok türevi değişik sure ve ayetlerde yer almaktadır. Teberru, teberruhum, berren, el-eb-rar, berereh, el-berr gibi çok sayıda sözcük çeşitli ayetlerde tekil, çoğul, isim, fiil, ismi fail vb. şekillerde hem mekki hem de medeni döneme ait ayetlerde zikredilmektedir. Birr, berr ve onların türevleri yer aldıkları ayetlerin her birinde ya müstakil olarak ya da kendisine yakın veya zıt anlamdaki başka kelimelerle birlikte kullanılmaktadır.

1. Kur’an’da Ebrar İfadesi:

Barr’ın çoğulu olan ‘ebrar’ ve ‘berereh’ ifadesi Kur’an’da hem mekki hem de medeni ayetlerde kullanılmaktadır.

‘Ebrar’ sözcüğü özellikle mekki surelerde yer alan bazı ayetlerde yukarıda naklettığımız cahiliye şairlerinde olduğu gibi ‘füccar’ın karşıtı olarak kullanılmaktadır. Bu kullanımdan hareketle birr’in bazı yerlerde fücür’un zıddı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz³⁶. “Kuşkusuz ebrar naîm içinde, fücvar cahim içindedi.” (İnfitar, 82/13). “Hayır! ‘Füccarın’ yazgısı/kitabı siccindedir... ‘ebrar’ın yazgısı/kitabı illiyyinde olmaktadır” (Mutaffifin, 83/7,18).

30 Buhari, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103-105; Ebu Davud, Edeb, 80; Tirmizi, Birr, 46; İbn Mace, Mukadime, 7; Muvatta, Kelam, 16; Darimi, Rikak, 7

31 İbn Mace, Dua, 5

32 Müslim, Hacc, 425; Ebu Davud, Cihad, 72; Tirmizi, Daavat, 46

33 Buhari İ’tisam, 27; Müslim, 141; Nesei, Hac, 76; İbn Mace, Menasik, 41

34 Buhari, Savm, 36; Müslim, Sıyam, 92; Ebu Davud, Savm, 43; Tirmizi, Savm, 198

35 Darimi, Büyü, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 182, 194, 227, 228; Toksarı Ali, *Birr md*, DİA, VI, 205

36 er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1994, V, 41

“Kuşkusuz *ebrah naim içindedir*” (Muttaffifin, 83/22).

Ebrar sözcüğü bir defa da mekki olan İnsan Suresi’nde kafirlerden sonra zikredilmektedir.

“Kuşkusuz *‘ebrah’ karışımı kâfur olan bir kadehten içerler.*” (İnsan, 76/5)

Ebrar ifadesi medeni sure olan Al-i İmran’da iki ayette tek başına zikredilmektedir.

“Allahım günahlarımızı bağışla, seyyiatımızı affet ve bizi *‘ebrah’ ile birlikte öldür*” (Al-i İmran, 3/193)

“Allah katındaki, *‘ebrah’ için daha hayırlıdır*” (Al-i İmran, 3/198).

Yukarıdaki ayetlerde yeralan ‘ebrah’ ifadeleri değişik tefsirlerde muhtelif şekillerde yorumlanmaktadır. Yorumların geneli kelimenin aslında zikredilen üç mana ile yani taat, takva ve sıdk ile ilgilidir. Ayetteki ebrar genellikle ‘müminler, imanlarında sadakat ehli ve itaat edenler’³⁷ ‘itaat, sadakat ve ihlas ehli’³⁸ ve ‘sünnete tutunanlar’³⁹ şeklinde yorumlanmaktadır. Bu durumda kelimenin zıddı olarak zikredilen ‘füccar’ ise ‘sürekli günah işleyen, asi olan ‘ehl-i küfr’ anlamına gelmektedir.

2. Berereh İfadesi:

Barr kelimesinin çoğulu olan berereh ifadesi Kur’an’da bir tek ayette ve meleklerle ilgili olarak geçmektedir:

“Kiramın berereh” (Abese, 80/16)

Bu ayetteki berere ifadesi meleklerden bahsetmekte olup bazı tefsirlerde bu cümle ‘Allah’a itaat edenler’⁴⁰ bazılarında “etkiya/muttakiler” şeklinde⁴¹ bazılarında da bunların hepsini cem’eder şekilde, “muttaki, rablerine muti, imanlarında sadık olanlar”⁴² şeklinde açıklanmaktadır.

3. Berr İfadesi:

Birr kelimesinin kaynağını teşkil eden berr ifadesi Kur’an-ı Kerim’de üç ayette zikredilmektedir. Bunlardan ikisi ana babaya itaat biri de Allah ile ilgilidir. Ana babaya itaatle ilgili olan ayetler Meryem Suresi’nde yer almakta olup bunlardan biri Hz. Zekeriyya (as.)’ın oğlu Hz. Yahya ile ilgilidir:

“O takvalı, ana-babasına berr sahibi idi, (Rabbine) asi ve şaki değildi” (Meryem, 19/14).

Müfessirler bu ayette ifade edilen ‘ana-babasına karşı berr sahibi olmayı’ birbirine yakın manalarla açıklamaktadırlar. Bazıları ‘onlara karşı asi değildi’⁴³ derken bazıları ‘iyilik sahibi’⁴⁴ bazıları da ‘nazik ve kibar davranan, iyilik ve ihsanda bulunan biriydi’ şeklinde yorumlamaktadırlar⁴⁵.

37 Bagavî, *Mealimu’t-Tenzil*, Daru’l Marife, Beyrut, 1992, IV,427,456; es-Suyuti, *Tefsiru’l-Celâleyn*, Daru’l Hadis, Kahire, Trh I,781,796

38 Şevkanî, *Fethu’l-Kadir*, V,346,402

39 Neseî, *Medariku’t-Tenzil*, Thk, Ahmed Abdulalim, Daru’s Şab, Kahire, 1272, I,199

40 Bagavî, *Mealimu’t-Tenzil*, IV,448, es-Suyuti, *Tefsiru’l-Celâleyn*, I,792

41 Neseî, *Medariku’t-Tenzil*, IV,317; Beydavî, *Mealimu’t-Tenzil*, Thk. Abdulkadir Arafat, Daru’l Fikr, Beyrut, 1996, V,453

42 Şevkanî, *Fethu’l-Kadir*, V,384

43 Neseî, *Medariku’t-Tenzil*, III,32;Suyuti, *ed-Durru’l-Mensur*, V,487

44 es-Suyuti, *Tefsiru’l-Celâleyn*, I,397

45 Bagavî, *Mealimu’t-Tenzil*, III,190; Şevkanî, *Fethu’l-Kadir*, III,326

Aynı surede yer alan ve Hz. İsa ile ilgili olarak zikredilen bir ayette de Hz. İsa'nın annesine yönelik tutumu konusunda şöyle buyurulmaktadır.

"... Yaşadığım sürece namaz kılmamı, zekat vermeme ve valideme berri emretti" (Meryem, 14/32).

Hz. İsa babasız dünyaya geldiği için bu ayette yalnızca validesi zikredilmiştir diyen müfessirler, ayetteki validesine berr ifadesini de 'ona asi olup isyan etmemek'⁴⁶ 'saygı gösterip, iyilik ve ihlanda bulunmak'⁴⁷ şeklinde yorumlamışlardır. 'Berren bivalideyi, ve berren bivalideyye" (Meryem, 14/32) ifadeleri burada bolca ihlanda bulunmak demektir ki 'ukuk'un başka bir deyişle isyanın zıddıdır⁴⁸.

Zikrettiğimiz her iki ayette berr ifadesinden sonra yer alan 'cebbaren asiyya, cebbaren şakiyya' ifadeleri, 'berr' sözcüğünün karşıt anlamlı kelimelerinden birini oluşturmak suretiyle berr'in mahiyetine dair aydınlatıcı bir işlev görmektedirler.

4.Esma-i Hüsnâ Olarak el-Berr

el-Berr aynı zamanda esma-i hüsnâdandır ve Kur'an-ı Kerim'de yalnızca bir ayette Allah'ın ismi olarak kullanılmaktadır. Esma-i hüsnâ olarak 'el-berr' ismi, tamamı Mekte'de nazil olmuş olan Tur Suresi'ndeki bir ayette geçmektedir.

Cennet ehlinin güzel nimetler içerisinde karşılıklı oturmuş birbirleriyle konuşmalarını tasvir eden ayetlerden birinde cennetliklerin konuşmalarına atfen şu ifadeler kullanılmaktadır:

"Allah lutfedip bizi kavurucu azaptan korudu, doğrusu bundan önce de ona yakarıyorduk, şüphesiz O el-Berr'ur Rahimdir" (Tur, 52/28).

Ayette yer alan Cenab-ı Hakk'ın el-Berr ismine İbn Abbas'ın 'el-latif' manası verdiği rivayet edilmektedir⁴⁹. İbn Cüreyc ve Dahhak ise 'va'dine sadık' manası vermiştir⁵⁰. Yine bazı tefsirlerde 'mahlukata karşı iyilik ve ihsanı bol' (muhsin)⁵¹ bazılarında 'muhsin ve va'dine sadık'⁵² bazılarında da 'latif, rahim ve kullarına merhameti bol' manaları verilmiştir⁵³.

Bir kelimesinin kendisinden türediği b-r-r maddesiyle ilgili bu açıklamalardan sonra berr'in Kur'an'da beraberce kullanıldığı diğer kelimelerle olan anlam ilişkisine geçebiliriz.

G. Berr ve Diğer Kavramlarla İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'de hem mekki hem de medeni ayetlerde yer alan 'berr' ve diğer türevlerinden farklı olarak berr kelimesi, bütünüyle medeni ayetlerde kullanılmıştır. Mekki ayetlerde bu kavrama yer verilmemiş olması oldukça dikkat çekicidir. İslam'ın itikadi temellerinin atılmaya, inanç esaslarının pekiştirilmeye çalışıldığı, başka bir

46 Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, V,497

47 Neseî, *Medariku't-Tenzil*, III,36

48 İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 53

49 Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, VII,635

50 Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, VII,635; Bagavî, *Meâlimu't-Tenzil*, IV,240

51 Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, V,248; IV,185; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Matbaay-ı Takaddum, Mısır, 1322, s.101

52 es-Suyutî, *Tefsiru'l-Celâleyn*, I, 698

53 Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, V,99

deyişle itikadi konuların ağırlık teşkil ettiği mekki ayetlerde 'birr' sözcüğünün kullanıl-mayışı kelimeye Medine döneminde farklı bir işlev yüklendiğini düşündürmektedir. İsim veya masdar olarak bir'in yalnızca Medine döneminde nazil olan ayetlerde kullanılması, artık inanç sorunlarını halletmiş olan müslüman topluma ameli ve ahla-ki bir hedef sunulmaya çalışıldığını ve bunun da başka temel terimlerle birlikte birr kavramıyla sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir.

Şimdi önce 'birr' kelimesinin medeni ayetlerde birlikte kullanıldığı diğer kavram-larla olan anlam ilişkisine sonra da bağımsız olarak kullanıldığı ayetlerdeki mana ve muhtevasına bakabiliriz.

Birr kavramı Kur'an'da sekiz kez zikredilmektedir. İki ayette iki kez tekrar edilir-ken altı ayette de bir kez zikredilmekte olup yer aldığı ayetlerin üçünde başka kav-ramlarla beraber yanyana geçerken beş ayette de müstakil olarak kullanılmaktadır. Kavramın zikredildiği ayet ve surelerin tamamının medeni olması kelimenin zaman içinde aynı kökü paylaştığı diğer kelimelere ilave olarak anlam alanına yeni bir takım eklemelerin yapılmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Bunun tespiti için de önce diğer kavramlarla yanyana zikredildiği ayetlerdeki kullanımına ve onlarla olan an-lam ilişkisine değinecek sonrada bağımsız olarak yer aldığı ayetlerin muhtevalarını inceleyeceğiz. Tabii medeni olan surelerin hangi ayetlerinin diğerlerinden daha önce nazil olduğunu kısmen tahmin edebilmek de bunu kesin olarak tespit etmenin zor olduğuna da değinmemiz gerekmektedir.

1. *Birr ve Takva İlişkisi*

Birr kavramı tıpkı yukarıda zikredilen bir takım hadislerde olduğu gibi bazı ayet-lerde takva ile birlikte kullanılmıştır. Birr ile takvanın beraberce kullanıldığı sure ve ayetlerin ikisi de Medine döneminde nazil olmuşlardır:

"Birr ve takvada yardımlaşınız, ism ve udvanda yardımlaşmayınız." (Maide,5/2)

Bu ayette, müminleri teşvik etmek amacıyla birr ve takva yanyana zikredilmiş, karşılarında da olumsuz isimler olarak ism/günah ve udvan/düşmanlık yer almıştır.

"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman ism, udvan ve peygambe-re karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; birr ve takva konusunda konuşun. Huzu-runda toplanacağınız Allah'tan sakının" (Mücadele, 58/9).

Müslümanların Hz. Peygamber'in huzurundaki tutumlarını belirlemek için bazı telkinleri ihtiva eden Mücadele suresinde yer alan bu ayette tıpkı yukarıda nakledilen Medine döneminde nazil olmuş olan Maide Suresi ayetinde olduğu gibi birr ve takva kelimelerinin karşısında ism/günah ve udvan/düşmanlık yer almaktadır. Mücadele suresinde yer alan ayette Maide Suresi'ndeki ayete ilave olarak müminlerin peygam-berin huzurunda gizli konuşmalarına bir sınır getirilmiştir. Ayetin genel anlamda gizli kumpasları yasakladığını ve bu tür tavırların ancak birr ve takva, Allah ve resulüne itaat amaçlı oldukları zaman günah olmayacakları belirtilmiştir.

Her iki ayeti beraber düşündüğümüzde birr ve takvanın birbiri ile yakın bir anlam ilişkisine sahip olduğunu anlıyoruz. Nitekim bir izaha göre birr ve takva, manaları aynı olan iki kelimedir ve aynı ayette beraberce zikredilmeleri manayı kuvvetlendir-mek içindir⁵⁴. Diğer bazı izahlara göre bu iki kelime eşanlamlı olmayıp birbirini ta-

54 Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, II,7; Cebeci Lütfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, Seha Ne'riyat, İst, 1985, s.111

mamlayan iki vasfa işaret etmektedirler. Bir emrolunanları yapmak, takva ise neh-yolunanlardan kaçınmaktır⁵⁵. Endülüs'lü müfessir İbn Atiyye (ö.543), birin vacip ve nafilere; takvanın ise vaciplere özgü bir kavram olduğunu söylemiştir⁵⁶.

İmam Maturidi, bir'i bütün hayırların en kamil şekli; takvayı ise bütün şerhlerin terk edilmesi ve bir daha yapılmaması olarak tarif etmiştir⁵⁷.

Maverdi'ye göre bir ve takvanın yanyana gelmesinin sebebi, bunların birbirini tamamlayan ahlaki faziletler olmasından dolayıdır⁵⁸. Bir ve takva arasındaki bu ilişki sebebiyle biraz da takva kavramı üzerinde durmanın uygun olacağı kanaatin-deyiz.

Kur'an'da üzerinde önemle durulan takva kavramı, araştırmacılar tarafından de-ğişik şekillerde tanımlanmaktadır. Örneğin Toshihiko Izutsu, onun cahiliyye dö-ne-mindeki şiiirlerde 'kişinin korktuğu şey ile kendisi arasına kendisini koruyacak bir engel koyması' şeklinde tanımlanabileceğini belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre ittika bir şey vasıtasıyla kendini başkasına karşı korumadır. Cahiliye devrinde tamamen maddi bir anlamda kullanılan takva sözcüğü, Kur'an'la birlikte dini ve manevi bir anlam kazanmıştır. Böylece anlamında ve içeriğinde bir değişim ve dönüşüm ger-çekleşmiştir. Izutsu, Kur'an sonrasında bu kelimenin 'kendisiyle azap arasına ibadet kalkanını koyarak azaptan korunma' olarak değiştiğini ve son tahlilde de takvanın hafv ile olan bağının kesilerek dindarlık anlamını kazandığını belirtmektedir⁵⁹. Izut-su'nun takvaya korku anlamı veren yaklaşımını doğru bulmayan ve takvanın 'Allah korkusu' olarak tanımlanmasına katılmadığını belirten Fazlur Rahman, kelimenin kor-kunun ötesinde daha değişik bir tanımla olduğunu söylemektedir. Ona göre bu kelime İngilizce'ye daha çok Allah korkusu ve dindarlık şeklinde çevrilmektedir ki bu çeviri yanlıştır. Zira bunda Allah'ın -hâşâ- bir despot veya gaddar bir varlık gibi düşünülerek ondan zalim ve despot bir kraldan korkmaya benzer şekilde bir korkunun anlaşılması ve bu anlayışa dayanarak da İslam dininin en önemli esaslarından biri olan takva ilkesinin bir istismar aracı olarak kullanılması tehlikesi bulunmaktadır. Oysa 'takva'da aslanan kişinin Allah'tan korkması değil; O'nun sınırsız rahmetine rağmen insanın yap-tığı davranışların zararlı ve kötü neticelerinden korkmasıdır.

Fazlu'r-Rahman'a göre, "En yüksek anlamda takva, tamamen mezc olmuş ve bü-tünleşmiş insan şahsiyeti ve bütün olumlu parçaların birleşmesi ile meydana gelen 'kararlılık, sebat' demektir"⁶⁰. Yine aynı eserde takvayı 'sürekli teyakkuz durumun-da olmak' şeklinde de tanımlamaktadır. Bu tanım M. Esed'in takva kelimesi için yapmış olduğu 'Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olmak' şeklindeki tanıma ve anlamlandırmaya daha yakın bir yaklaşım olarak görünmektedir⁶¹. Bütün bu ta-nımlamalardan hareketle takva için 'müminin itkad, ibadet ve ahlaki alanda ameli ve zihinsel açıdan sürekli olarak duyarlı ve müteyakkuz olması'dır diyebiliriz.

55 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 66; Neseî, *Medariku't-Tenzil*, Daru Karaman, İst. 1984, I, 269

56 Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, II, 7

57 Maturidî, *Te'vilat*, Üsküdar Selimağa Ktp, nr:410, I, 175b; Toksan Ali, *Birr md.*'den naklen, DİA, VI, 205

58 Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, Beyrut, 1978, s.148, 184-185

59 Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.224,226

60 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, ç. A. Açıkgenc, A. Okulu Yay, Ank, 1999, s.27, 66

61 Esed Muhammed, *Kur'an Mesajı*, ç. C. Koytak, A. Ertürk, İşaret Yay, İst, 1999, s.54

2. *Birr ve Sıdk İlişkisi*

Yukarıda zikredilen bazı hadislerde olduğu gibi Kur'an'da *birr*'in yanyana kullanıldığı kavramlardan bir diğeri de *sıdk* kelimesidir. *Sıdk* kelimesi Arapça'da doğruluk anlamına geldiği gibi sadakat ve bağlılık anlamına da gelmektedir. *Sıdk* kökünden türemiş olan bir çok kelime (*sıddık*, *tasdik*, *sadaka*, *sadakat*, *sadık* vs.) dilimizde de kullanılmaktadır. *Sadakat* ve *bağlılık* bir süreç işidir, belli bir zamanı gerektirir. Bu süreçte başarılı olanlara *sadık* denir. Bunun da bir takım dereceleri bulunmaktadır ki sadıklıkta ileri gidenler *sıddık* olarak adlandırılırlar. Nitekim Hz. Ebu Bekir de böyle bir sürecin sonucunda *sıddık* lakabını almıştır. Yukarıda nakledilen bir hadiste de vurgulandığı gibi *sıdk* süreci kişiyi *birre*, *birr* de cennete ulaştırır.

Birr kavramının Medine devrinde nazil olan bir ayette *sıdk* ile yanyana kullanıldığını görüyoruz. Bakara suresinde yer alan ve *birr*'i tanımlayan ayetin sonunda yer alan ve müminleri öven cümle şudur.

“İşte onlar sadıklar ve müttakilerdir.” (Bakara 2/177)

*Birr*in ne olmadığı ile başlayıp daha sonra muhtevasını belirleyen ve aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alacağımız ayetin bu son cümlesine göre *birr*, doğruluk, sadakat ve samimiyet (*sıdk*) erdemleriyle de yakından ilgilidir. Bu nedenle bazı alimler *birre* *doğruluk* anlamını da vermişlerdir⁶². Ancak bunu kelimenin muhtemel anlamlarından biri olarak değerlendirmek gerekir. Zira yapılan açıklamalardan kavramın bundan öte anlamlar da taşıdığı yeterince aydınlığa kavuştuğu kanaatindeyiz.

Kur'an'da yer alan *sıdk* ve *birr* kavramlarını müttakilerin birer vasfı olarak saymayıp takvanın müteradifleri olarak değerlendirenler de vardır⁶³. Hemen bütün sahih kaynaklarda yer alan uzunca bir hadise dayanarak⁶⁴ bu terimin *sıdkun* eşanlamlısı değil onun bir sonucu olduğunu ileri sürenler; ve daha önce aktarılan “*Size gereken sıdktır, zira sıdk birre, birr de cennete ulaştırır*” hadisinde de buna bir işaret olduğunu; dolayısıyla *birrin* bünyesinde daha geniş bir anlam alanını barındırdığını kabul edenler de bulunmaktadır⁶⁵.

3. *Birr ve İnfak İlişkisi*

Birr kavramının yakın bir anlam ilişkisine sahip olduğu, daha doğrusu *birr*'i bir hedef olarak göstererek ona ulaşmayı sağlayacak bir araç olarak zikredilen kavramlardan bir diğeri de *infak*tir. *Birr* ile *infak* arasında yakın bir ilişki olduğunu, birini diğeri aracılığıyla gösteren aşağıdaki ayet Medine dönemine ait olup Al-i İmran Suresi'nde bulunmaktadır:

“Sevdiğiniz şeylerden *infak* edinceye kadar *birr*'e ulaşamazsınız. Her ne *infak* ederseniz Allah ondan haberdardır” (Al-i İmran, 3/92).

Bağlam itibarıyla Yahudilerle ilgili olduğu ifade edilen bu ayetteki ‘*birre* ulaşamazsınız’ ifadesini bir amaç olarak gören bazı müfessirler, ‘*birrin* hakikatine, hakiki *birre*’ ulaşamazsınız şeklinde yorumlamaktadırlar. Yine bir diğer zayıf görüşe göre burada ‘*birre* ulaşamazsınız’ ifadesiyle *birr*'in kendisi değil, ‘Allah’ın *birrine*, sevabına ulaşmanın’ kastedildiği ve ifadenin ‘Allah’ın *birrine*, sevabına ulaşmazsınız’ anla-

62 Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, III,45; el-İsfahanî, *el-Müfredât*, s.53; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV,51-52

63 Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, s.111

64 Buhari\ Edeb, 69; Müslim, *Birr*, 103-105.

65 Toksan, Ali, *Birr md*, DİA, VI, 205

mına geldiği de söylenmiştir⁶⁶. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ata, Mücahid, Amr b Meymun ve Süddi'nin, buradaki 'birre ulaşamazsınız' ifadesini 'ameli salih veya cennete ulaşamazsınız' şeklinde yorumladıkları da bazı tefsir kaynaklarında ifade edilmektedir⁶⁷. Yine Mukatıl b. Süleyman'ın bu ifadeye 'takvaya ulaşamazsınız' anlamı verdiği de yukarıda değinilmiştir.

Yorumlardan hangisini esas alırsak alalım sonuçta bir'in infakla yakın bir anlam ilişkisi içinde olduğunu ve Medine devrinde nazil olan bu ayette artık müminler için uğruna çaba sarfedilmesi suretiyle ulaşılması gereken bir hedef olarak gösterildiği gerçeğini kabul etmemiz gerekir.

H. Kur'an'da Birr'i Açıklayan Ayetler ve Yorumları

Kur'an'da diğer kavramlarla yanyana veya beraber kullanıldığı kadar tek başına zikretmek ve içeriğini ortaya koymak suretiyle bir'in mahiyetini açıklayan ayetler de bulunmaktadır. Bir kavramı beş kez Bakara Suresi, bir kez Al-i İmran, bir defa Maide, bir kez de Mücadele Suresi'nde zikredilmektedir. Bunlardan Maide ve Mücadele surelerinde yer alan sıdk ve takva gibi diğer kavramlarla beraber kullanımına yukarıda değindik.

Birr'in tek başına zikredildiği ayetlerden biri, tamamı medeni olan ve Medine devrinde nazil olan surelerin ilki olduğu belirtilen Bakara Suresi'nde yer almaktadır. Bağlam yukarıda infak ile beraber zikredildiği ayette olduğu gibi yine Yahudiler ve onların inançları ile amelleri arasındaki tutarsızlıktır.

"Siz kendinizi unutarak diğer insanlara erdemli olmayı mı (birri) öğütüyorsunuz? Hem de ilahi kelamı okuyup durduğunuz halde? Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız?" (Bakara, 2/44).

Bazı tefsirlerde bu ayetin genellikle dar anlamda Yahudiler ve onların din adamlarına yönelik bir hitap olduğu ve onların 'infak etmeyi başkalarına emredip kendilerini unutarak infak etmeme ve cimri davranma' konusundaki tutumlarının eleştirildiği belirtilmektedir. Bazı yorumlarda ise infaktan kaçınmayı da içine alacak şekilde daha geniş bir çerçeve çizilerek hitabın 'Başkalarına itaati emredip de kendinizi unuttur musunuz?' şeklinde yorumlandığını; ilk anlamın ise 'denildiki' ifadesi kullanılmak suretiyle daha zayıf bir görüş olarak aktarıldığını görüyoruz⁶⁸. Yine bu ayetteki bir'in doğrudan salih amel manasına geldiği ve kavramın itaat ve salih amel olarak yorumlandığını da görmekteyiz⁶⁹. Bu durumda anlam 'başkalarına itaati ve salih ameli emrederek kendinizi unuttur musunuz' şeklinde olmaktadır.

Medine devrinde nazil olduğunu belirttiğimiz bir'e dair ayetlerin genel muhtevasını dikkatle incelediğimizde kavramın anlam alanının genişlediğini ve daha kapsamlı bir mana ve muhteva kazandığını görüyoruz. Birr kavramının bağımsız olarak zikredildiği ve içeriğinin açıklandığı ayetlerden ikisi son derece önemlidir ki bu iki ayet de Bakara Suresi'nde yer almaktadır. Sözkonusu iki ayette de başlangıçta değerlendirme yöntemi kullanılarak öncelikle bir'in ne olmadığı belirtilmekte, birr konusun-

66 ez-Zamahşerî, Keşşâf, I,384

67 Şevkanî, Fethu'l-Kadir, I,360-361

68 ez-Zamahşerî, Keşşâf, I, 133; İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Daru Kahraman, İst, 1984, I,121

69 Dumlu, Ömer, Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi, DİBY, Ankara, 1992, s.35

daki İslam öncesine ait olan bazı yanlış telakki ve tasavvurlar zikredilmekte daha sonra da kavramın anlam ve içeriğinin ne olduğuna ve hakiki birr'in nasıl tanımlanacağına dair açıklamalar yer almaktadır.

"Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne çevirmeniz birr değildir! Asıl birr, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanan; yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan/seve seve infak eden; anlaşma yaptığı zaman ahidini yerine getiren, namazı kılan, zekatı veren; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenlerin birridir. İşte sadık olanlar ve müttakiler onlardır" (Bakar,2/177).

Klasik tefsir kaynaklarında ayetin birri açıklayan cümlesinin takdiren 'Velakinnel birre birru men amene' şeklinde olduğu belirtildiği için ayete bu şekilde mana vermeye çalıştık⁷⁰. Bazı yorumcular ayetin bağlamının müminler olduğu ve hitabın onları kasdettiği görüşündedir. Buna göre ayet müminler için 'birr'i yalnızca namaz kılmaktan ibaret sanmamaları konusunda bir uyarı olup asıl 'birr' kalplerin Allah'a itaati ve bunda sebat etmesidir⁷¹. Ancak başka bazı müfessirlere göre bağlam Yahudi ve Hıristiyanlardır. Ayet onların şekle ve bir takım biçimsel formalitelere takılıp kiblenin değiştirilmesinden sonra peygamberin tutumunu ve müminleri tenkid etmeleri üzerine inmiştir. İlahi hitapta ibadetlerin yönü konusundaki şekli yanlışları sebebiyle ehl-i kitaba yönelik azarlama ve yerme vardır⁷². Zira yapılan ibadet ve yaratıcıya teveccüh içerik ve özden yoksun, ihlas ve samimiyetten uzak olduktan, Allah'ın huzuruna kuru ve sahte bir yönelişle yöneldikten sonra yüzün batı veya doğuya dönmesinin fazla bir anlam ve önemi kalmamaktadır. Nitekim İbn Kesir (ö.774) bu ayetin tefsirinde şu noktaya vurgu yapmaktadır: "Bu ayetin tefsirine gelince Allah Teala müminlere evvela Beytu'l-Makdis'e yönelmelerini emretti, sonra onları Ka'be'ye yöneltti. Bu, ehl-i kitap taifesine ve bazı müslümanlara zor geldi. Allah da bunun hikmetini beyan sadedinde bu ayetleri inzal etti. Burada murad Allah'a itaattir, onun emirlerine uymaktır, yönelttiği tarafa yönelmektir. Bu husustaki yasaya uymaktır. İşte birr, takva ve kâmil iman budur. Yoksa Allah'ın emri ve şeriatı olmaksızın doğuya veya batıya yönelmek birr ve taat değildir. Bundan dolayı Cenab-ı Hak 'Doğuya ve batıya yönelmeniz birr değildir..' buyurmuştur. Tıpkı kurban kesilmesi konusunda buyurduğu gibi. "Kestiğiniz kurbanların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Ona ulaşacak olan sizin takvanızdır" (Hacc,22/37)⁷³. Ayetin muhtevasına yönelik müfessir İbn Kesir'in yapmış olduğu bu açıklamadan da birr'in, Hz. Peygamber'e yöneltilen 'İhsan nedir?' sorusuna onun "İhsan sanki Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Zira sen onu görmeden de o seni görüyor."⁷⁴ şeklindeki cevabında yer alan 'İhsan' kavramının taşıdığı derüni içerikle yakın bir bağının olduğu anlaşılmaktadır.

70 Ahfeş, *Meani'l-Kur'an*, Alemul Kütüb, Beyrut, 1985, I,348; İbn-Kuteybe, *Tefsiru Garibu'l-Kur'an*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1978, s.76; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II,95

71 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II,94

72 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II,95; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 296-297

73 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 296-297; Benzer bir yaklaşım için bkz. Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru İhyau't Turasi'l Arabi, Beyrut, 1985, I,161

74 Buhari, İman, 37; Müslim, İman,57; Ebu Davud, Sünnet,16; Tirmizi, İman,4; İbn Mace, Mukaddime, 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I,27,51,53,219; II,107,426; IV,129,164

Ayet-i celilede *birr*'in ne olmadığı belirtildikten sonra ne olduğuna dair açıklamada önce iman ilkeleri sıralanmakta, daha sonra ibadetlere yer verilerek onların hakıyla ifa edilmesine değinilmekte, sonra da ahlaki bir takım erdemlere vurgu yapılarak bunları gerçekleştirenlerin sadık ve müttaki olacakları belirtilmektedir. Başka bir deyişle ayette *birr*'in mahiyeti konusunda itkad, ibadet ve ahlak esasları bir bütün olarak zikredilmektedir.

Ayette son derece dikkat çekici olan bir diğer husus da, zor zamanlarda sarsılmayıp sabır ve tahammül göstermenin önemine işaret edilmesidir. İşte bu meziyetleri taşıyanlar *birr* ile yakın anlam ilişkisine sahip iki özellikle niteleniyorlar: Sıdk ve takva.

Bu ayetle ilgili olarak İzutsu, ayette sıralanan listeye bakıldığında sayılan unsurlar arasında *birr*'i 'gerçek iman' veya 'salihah' tan ayıracak hiçbir şeyin olmadığını söylemekte; ayetteki *birr*'in pekala 'yüksek ahlak' olarak da çevrilebileceğini dile getirmektedir. Yine ayet-i celiledeki *birr*'e, 'doğruluk' ve 'samimiyet' anlamı verilmesinin de daha az makul olmayacağını belirtmektedir. Ama İzutsu yine de bütün bu çevirilerden birinin veya hepsinin daha başka manaları da içeren asıl sözcüğe layık olamayacağını vurgulamaktadır⁷⁵. Bu tespitten hareketle Kur'an-ı Kerim'de salih amel sayılan davranışları bünyesinde toplayan en kapsamlı kelimenin *birr* olduğu da söylenmektedir⁷⁶. Yine bazı Kur'an yorumcuları ayetin muhtevasından hareketle bu ayette İslam'ın ruhunun özetlendiğini vurgulamaktadırlar⁷⁷. Burada yeri gelmişken ayetin çevirisinin Türkçe'ye genellikle 'iyilik' şeklinde yapıldığını ve yapılan bu çevirilerin yanlış olduğunu söyleyemsek de kavramın içeriğini karşılamada yetersiz kaldığını belirtmeliyiz. Zira Kur'an'daki en kapsamlı kavramlardan biri olan *birr*'i karşılamada 'iyilik' sözcüğü yetersiz ve eksiktir, zira aralarında en azından eski tabirle umum husus min vecih başka bir deyişle eksik girişimlik söz konusudur. Kısacası İslam'daki iman, ibadet ve ahlaki esasların bir çoğunu sıralayan ve böylece muhtevası belirlenen *birr* kavramının Türkçe'de kullandığımız iyilik sözcüğünden daha geniş bir anlam alanına sahip olduğu görülmektedir.

Merhum Elmalılı bu ayetle ilgili olarak, 'görülüyorki bu ayet-i kerime sarahaten veya delaleten bütün kemâlât-ı beşeriyeyi havidir. Buna işaretten alleyhisselatu ves-selam efendimiz de "Her kim bu ayet ile amel ederse imanını kemale erdirmiş olur" buyurmuştur' diyerek⁷⁸ kavramın anlam alanındaki genişliğe dikkat çekmektedir.

Yukarıda zikredilen ayetten bir sayfa sonra aynı surede yer alan diğer bir ayette de yine öncelikle *birr*'in ne olmadığı belirtilmekte daha sonra da neliğini açıklayan ifadeler yer almaktadır. Bu ayeti diğerinden ayıran önemli bir özellik yukarıdaki gibi bağlamının Yahudiler değil doğrudan müslümanlar ve onların Hz. Peygamber'e yönelttikleri sorular olmasıdır.

"Sana Ay'ın evrelerini soruyorlar. De ki, onlar insanlar için vakit ölçüleridir. Evlerinize arkadan girmeniz *birr* değildir, asıl *birr* ittika edenin birridir. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki kurtuluşa eresiniz." (Bakara, 2/189)

75 İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, s.274

76 Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, s.35

77 Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. I,288

78 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,599

Ayetin aslında 'Ve leysel birru bi en te'tû'l buyûte min zuhûrihâ velâkinne birre menittekâ' cümlesi bulunmaktadır ki bazı Kur'an müfessirleri cümlenin takdirinin 've lakinne'l birre birru men itteka' şeklinde olduğunu ifade etmektedirler⁷⁹. Ayetin anlamı ve yorumu ile ilgili olarak müfessirler arasında farklı yaklaşımlar sergilenmekte ve oldukça ilginç değerlendirme ve yorumlar yapılmaktadır.

Kur'an yorumcularının ekserisi yukarıdaki ayeti açıklarken evlere arkadan girme ifadesi ile ilgili olarak cahiliyye döneminde uygulanmakta olan eski bir Arap adetinden bahsetmektedirler. Buna göre İslam öncesinde özellikle Medine'li Araplar arasında hacca veya umreye gidenler, dönüşlerinde şayet şehirde/evde yaşıyorlarsa evlerine kapıdan değil arkadan bir delik açmak suretiyle veya merdiven kullanarak damdan giriyorlar; çadırda yaşayan bedeviler ise çadırlarının kapısından değil yine çadırın arkasından dolanarak girip çıkıyorlarmış. Arapların bu uygulamayı da hamasetleri yani dini uydulamalarındaki şiddet ve salabetleri dolayısıyla yaptıkları zikredilmektedir⁸⁰. Yine bazı tefsir kaynaklarında bu uygulamanın yolculuğa çıkmaya niyetlenip de yola çıktıktan sonra değişik nedenlerle yolculuğu bırakmak durumunda kalanların yaptıkları bir adet olduğunu belirtenler de vardır. Bazıları itikaftan çıkanların, bazılarını da bayramdan dönenlerin bu yola başvurduklarını ifade etmektedirler⁸¹.

Ayetin yorumlanması konusunda ez-Zamahşeri (ö.538) ve Fahrüddin er-Razi (ö.606) önemli bir noktaya değinerek değilleme cümlesinin anlamlandırılması konusunda yukarıda açıklanan 'Yüzlerinizi doğuya veya batıya dönmeniz bir değildir' şeklindeki ayetin muhtavasıyla da uygunluk arzedecek tarzda farklı ve güzel bir iza-hatta bulunmaktadırlar. ez-Zamahşeri şöyle diyor:

"Birr meselelerinizi tersyüz etmeniz, tersinden ele almanız değildir. Asıl birr bundan sakınanın, kaçınanın ve bu tür şeylere cüret etmeyenin birridir"⁸². Fahrüddin er-Razi de yukarıda kısaca değindiğimiz rivayetleri naklettikten sonra bunları tenkid ederek bu tür rivayetler doğru kabul edildiğinde ayetin başında sorulan soruyla devamında verilen cevap arasında bir tutarsızlığın meydana geleceğini belirterek konuyu şöyle açıklamaktadır:

"Evlere arkadan girme doğru yoldan sapmaktan, kapılarından girme ise doğru yola tutunmaktan kinaye kılınmıştır. Bu, kinaye konusunda yaygın bir uygulamadır. Birine doğruya yönelik yol göstermek isteyen ona 'Bu işe kapıdan girmen lazım' der. Zıddı durumunda da 'O şeye kapıdan girmemektedir' denilir' Razi, devamlı bu yak-

79 İbn Kuteybe, *Tefsiru Garibu'l Kur'an*, s.76

80 el-Ferra, Ebu Zekerıyya, *Meâni'l-Kur'an*, Thk. A. Yusuf Necati, M. Ali en-Neccar, Daru's Sırrur, Beyrut, Trh, I, 115-116; Bagavî, *Meâlimu't-Tenzil*, I, 160; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 326-327; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 344; İslam öncesi cahiliyye araplarının Ka'be'yi iki farklı şekilde tavaf ettikleri rivayet edilmektedir. Buna göre bazı kabileler çıplak, bazılarını da elbise olarak tavaf etmekte olup birincilere 'el mehille' ikincilere de 'el hums' denilmiştir. Evlere arka kapıdan girme ve Kabe'yi örtülü şekilde tavaf etme adeti de bu 'el Hums' araplarına özgü bir uygulamaymış. Bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Camiatu Bağdad, 1993, VI, 362; Bazı kaynaklarda Arapların bu uygulamayı uğursuzluk korkusuyla yaptıkları da belirtilmektedir. Bkz. er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 135

81 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 327

82 ez-Zamahşeri, *el-Keşşâf*, I, 234

laşımın mütekelliminin tevili olduğunu ve tefsir olmadığını, ayetin tefsirinin birinci vecih yani cahiliye dönemindeki uygulamalar olduğunu da vurgulamaktadır.”⁸³

Kaynaklarımızda ez-Zamahşeri ve Razi'nin ayeti kinayeye hamleder tarzdaki yorumlarını destekleyecek görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Ebu Ubeyde aslında bu cümlenin bir darb-ı mesel olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Araplar '*Eteytü hazel emre min bâbihi*' derken 'meseleye doğru yaklaşmayı' kastederler. Bu nedenle de ayette zikredilen 'Evlerinize arkadan değil kapılarından girin' ifadeleri ile kastedilen 'Meselelerinizi bilmeyenlere, cahillere sormanız birr değildir. Asıl birr takvadadır. Problemlerinizi alimlere sorunuz' demektir⁸⁴. Yine merhum Elmalılı da buna değinerek "Zikri geçen ifadenin bir manayı hakikisi bir de manai kinaisi vardır. Hakikati itibariyle ehli cahiliyenin ihramda yaptıkları bu aksilik bir ibadet olmadığı gibi mana-ı kinaisi itibariyle de Resulullah'a ilm-i nücum suali sormak hikmet ve ilahi ahkamı beyan ve tebliğ için gönderilmiş olan Peygamberi hâşâ bir münecim ve Kur'anı bir nücum kitabı yerine koymak ve ulum-u adiyeye maksadıyla ilmi nübüvvet metalibini tefrik edememek 'işe tersinden başlamak' demektir ki, işlere böyle tersinden başlamakla hayra erilemez, bir ü hayır böyle aksilikte değildir" şeklinde bir yorum yapmaktadır. Devamlı şöyle demektedir: "İşlere doğru yol ile, vech-i layıkıyla girişin, aksilik etmeyin; bir sual sorarken de halinizi bilin mâlâyani ile uğraşmayın. Bu cevap ve bu emir bir camiu'l-kelim darbı mesel şeklinde kulağınıza küpe olsun da peygambere hilalin değişmesinin feleki sebeplerini sormaktan şimdi vazgeçin, evvela kavminizin adet-i cahiliyesi olan şu aksiliğin izalesiyle halâsınızı düşünün"⁸⁵.

Çağdaş Kur'an yorumcularından biri olan Muhammed Esed de bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır:

"Gerçek erdemlilik imani meselelere 'arka kapıdan' yaklaşmak, yani yalnızca çeşitli dini vecibelerin ifası için konulmuş şekil ve sürelere uymaktan ibaret değildir. Bu şekil ve süre sınırlamaları, kendi başlarına ne kadar önemli de olsalar, her eyleme onun ruhsal 'giriş kapısından' yani Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyarak yaklaşmadıkça, gerçek hedeflerine ulaşmış olamazlar. 'Bab' (kapı) kelimesi mecazi olarak 'bir şeye nüfuz etmenin yahut ona ulaşmanın yollarını' gösterdiğinden 'bir eve ön kapısından girme' mecazi, klasik Arapça'da çoğunlukla bir probleme doğru yaklaşımı anlatmak için kullanılır."⁸⁶

İster hakiki isterse kinai mana esas alınsın sonuçta bir'e dair ayetlerin muhtevası itikad, ibadet ve ahlaki yükümlülüklerin yerine getirilmesi esnasında derûni boyut ihmal edildikten sonra biçimsel ve şekli unsurun kişilerin kendilerini aldatmalarından başka bir sonuç doğurmadığını vurgulamaktadır.

Sonuç

Bir kavramı, türemiş olduğu 'berr' sözcüğü ile beraber Kur'an öncesinde özellik-
le de cahiliyye şirinde insan-insan ilişkileriyle ilgili yatay düzlemde itaat, sila-i rahim,

83 Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, V,136-137

84 '*Utlubu'l birre min ehlihi ve vechihi velâ tetlubûhu i'nde ceheleti'l müşrikine.*' Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kur'an*, Hz. Fuad Sezgin, Mektebetu'l Hancı, Kahire, Trh, I,68; Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, II,346; Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, I,189

85 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,685

86 Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, s.54

yakınlara sadakatle bağlılık, iyilik gibi anlamlar taşımakta olup kabile asabiyeti çerçevesindeki dünyevi ilişkileri kapsayan bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram, Kur'an'ın nüzulüyle beraber anlam alanına öncekine ilaveten sağlam ve sahih bir ilahi ve manevi boyut da katarak dikey düzlemde Allah-insan ilişkilerinde merkezi bir konuma sahip olmuş ve ilahi hitabın en temel kavramlarından biri haline gelmiştir. Bir kavramıyla aynı kökü paylaşan diğer türevleri Kur'an'ın hem mekkî hem de medenî ayetlerinde zikredilmektedir. Diğer türevlerinin aksine 'birr' kavramı yalnızca Medine döneminde nazil olan sure ve ayetlerde yer almaktadır. Zikredildiği ayetler içinde de birr'in sıdk, takva, ihsan, infak ve amel-i salih ile yakın bir anlam ilişkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kavramın yalnızca medeni ayetlerde özellikle de beraberinde iman, ibadet ve ahlak kuralları sıralanarak zikredilmesi bize onun yeni bir toplum inşasını gerçekleştiren müslümanlara bu aşamadan sonrası için ideal olanın sınırlarını çizdiğini ve salih amel sayılan bütün davranışları bünyesinde toplayan en kapsamlı kelimelerden biri haline dönüştüğünü göstermektedir. Bu nedenle kavramı eksik de olsa ancak 'erdem', 'yüksek ahlak', 'salah' veya 'ihsan' ifadelerinin dengeleyebileceği kanaatindeyiz.

Kur'an'la birlikte anlam alanının da bir genişlemenin ve içeriğinde de kapsamlı bir değişimin gerçekleştiğini ortaya koymaya çalıştığımız birr'in, Medine dönemiyle birlikte artık itikadi, ameli ve ahlaki esasların tümünü içeren oldukça kapsamlı bir terim haline dönüştüğünü ve inananlar için ulaşılması gereken bir ideal haline geldiğini söyleyebiliriz. Zikredildiği ayetlerin bağlam ve içeriklerini dikkate alarak Kur'an'ın ülküsünün özelde müminleri genelde ehl-i kitabı, en genel anlamıyla da tüm insanları birr'e ulaştırmak olduğunu belirtmek yanlış bir değerlendirme olmasa gerek. Kur'an özelde müminlerin genelde tüm insanlığın birr'e ulaşmasını istiyor. Çünkü birr'e ulaşmak bir anlamda Bir'e de ulaşmak demektir.